

KÉT VILÁG

(Szenteleky költészete a *Kéve* tükrében)

1928-ban jelent meg a *Kéve*, a »vajdasági költők antológiája«, Csuka Zoltán szerkesztésében: 14 költő 78 verse.¹ A könyv a jugoszláviai magyar irodalom múltjának fontos, megkerülhetetlen dokumentuma: »a vajdasági magyar költészet első bemutatási kísérlete.«² Ezért kétségtelenül hasznos volna megvizsgálni a *Kéve* irodalomtörténeti helyét és szerepét a jugoszláviai magyar költészet és irodalmi élet kialakulásában; milyen előzményei voltak a vállalkozásnak, kiket vett fel és kiket hagyott el a költők közül, milyen volt kritikái s olvasói fogadtatása, milyen az utóélete. Bori Imre irodalomtörténete sok kérdésre választ adott, azt is kijelölte, hogy milyen módszerekkel kell hasonló kutatásokat végezni, de egészében nem meríthette ki a *Kéve* megjelenésével és szerepével jelzett irodalomtörténeti, s egyben művelődéstörténeti kérdések sorát.

Költészetünk első antológiájának irodalomtörténeti megítélése mellett, vagy azzal együttesen fontos feladat volna e költészet első bemutatkozását alapos kritikai (poétikai, stilisztikai, verstani stb.) elemzés tárgyává tenni, mert jó néhány olyan kérdés merülhet fel eközben, melyre mindmáig keressük a választ, s ezek már 1928-ban jelen voltak, már ekkor feltételezték (fékeztek vagy elősegítették) a költői megszólalást. Ilyen kérdések merülnek majd fel Szenteleky verseinek megfigyelése közben.

Bizonyos, ha mai ismereteink³ visszfényében tekintünk Csuka Zoltán »kéveköltő«, »egybefogó« munkájára, jogosan mondhatjuk, hogy nem tükröz teljes és reális képet a *Kéve*, de függetlenül ettől még jogosabb az a megállapítás, hogy első antológiánk úttörő munkát végzett, s ezt — a kései olvasás biztos kritikai távlatai ellenére is — el kell ismerni. Aligha tekinthetjük, még akkor sem, ha első antológiáról van szó, meggyőző szerkesztői kritériumnak azt, amit Csuka Zoltán előszava hangoztat: »... a mi zsinórmértékünk csak az volt, hogy a vers, amely ebbe a kötetbe bekerül, a legáltalánosabb költészeti szempontok kereteibe beállítva megüsse a mértéket...«,⁴ mert egyszerűen sohasem lehet tudni, melyek azok a bizonyos legáltalánosabb költészeti szempontok, ha azokat nem fogalmazzuk meg a legegzeztább módon. Csuka Zoltán bizonyosan a legáltalánosabb költészeti szempontok nevével a költészet, a vers, a lírai megszólalás *minimumait* kívánta megragadni, azokat a költői minimumokat, amelyek nélkül nincs és nem is lehet szó versről. De az antológia nemcsak a költőiség legalacsonyabb szintjein válogatott az előtte levő anyagból, hanem bemutatta azt is, ahol ez a költészet a legmagasabb szintekre jutott. Azt lehetne

tehát Csuka Zoltán hasznos antológiája alapján szemügyre venni, hogy milyen volt a jugoszláviai magyar líra a költőiség minimumait és maximumait is illusztráló értékstandardja 1928-ban, vagyis arra a kérdésre adhatna választ egy ilyen kritikai megközelítés, hogy milyen alapszinten szerveződött első ízben ez a költészet. Aligha kell bizonygatni, hogy éppen egy ilyen irányú megfigyelés nyújthatna megbízható távlatokat költészetünk mai értékszintjének (történeti és egyúttal poétikai) leírásához.

Vonzó feladatok ezek, s talán vállalkozik majd rá valaki, hogy költészetünk jelenének vizsgálatához a közvetlen előzmények dokumentumaiban és értékeiben keressen megbízható és bizonyítható elveket, szempontokat.

Ez az írás csak egyetlen részletkérdés megfigyelésére vállalkozik: Szenteleky Kornél *költői* arcélének leírására a *Kéve* tükrében. Ez a leírás az emlegetett kritikai (és irodalomtörténeti) feladatoknak szerves része, hiszen az, amit líránk állapotairól 1928-ban ma elmondhatunk, nagy mértékben éppen Szenteleky költészetében van jelen; az időszak egyik reprezentánsa Szenteleky költészete. Újabb ismereteink meggyőzően bizonyították, hogy Szenteleky verseinél értékesebbek is születtek már 1928-ig, olyan költői alkotások, melyek nélkül nem lehet költészetünk múltjáról beszélni, mégis Szentelekyt kell tekintenünk az időszak reprezentatív alkotójának, mégpedig azért, mert az ő verseinek (és más munkáinak) a szerepe jelentősebb volt, mint más — mai szemmel nézve — fontosabb és értékesebb alkotásé.

Szenteleky *költői* (írói) alkotában és kritikai szemléletében is irodalmi fejlődésünk sarkpontjait láthatjuk meg: nem véletlen, hogy irodalmi köztudatunkban ma, mint évekkel ezelőtt is, éppen Szenteleky áll — ha irodalmunk közvetlen múltjára gondolunk, elsősorban őt idézzük meg. Ennyire és ily módon is meghatározóvá munkássága költői és szépírói eredmények nélkül aligha válhatott volna. Irodalomszervező és kritikusi tevékenysége látszik ma még fontosabbnak, de elsősorban az elvitatás, a megkérdőjelezés, nem a folytatás (folytathatóság) szintjén. Annak ellenére, hogy az írói tevékenységek közül ezek a legmulandóbbak: a kritikus és irodalomtörténész aligha várhat el mást, mint hogy időnként »lábjegyzeteljék«, a szervező sokszor erre sem számíthat. Nem vitatom el Szenteleky rendkívül fontos szerepét a jugoszláviai magyar irodalom megszervezésében, ez a szerep a konkrét történelmi helyzetben szükségszerű volt, s eredményei máig érvényesek, csak azt állítom, hogy Szenteleky nem(csak) ezért él emlékezetünkben, hanem azért, mert műveket (is) produkált, melyek mindennél maradandóbban őrzik meg ittélének nyomait. Ez semmi esetre sem jelenti a Szenteleky esetében annyira nyilvánvalóan egységes szervező és irodalmi tevékenység elválasztását, hiszen minden irodalmi alkotás a konkrét feladatokkal megküzdő időszakban egyúttal szervezői tett volt, mert egy fejlődési folyamat láncszemét képezte, amint minden szervezői megfontolás ugyanabban az időben alkotói feladat is, hiszen teret biztosított, lehetőséget és feltételt a Mű megalkotására. Mégis, a kérdésfeltevés sarkosításának érdekében fontos ez a különválasztás: kíséreljünk meg ezúttal, eddigi szokásainktól és bevett gyakorlatunktól eltérően a műalkotásra figyelni, mert elsősorban az érdemel figyelmet;

ha Szenteleky jelen van irodalmi tudatunkban, azért van jelen, mert minden mellett költő volt és író; ha nem így lenne, emléke egyszerű és könnyen lábjegyzetelhető irodalomtörténeti adattá válna.

Csuka Zoltán Szentelekytől összesen tíz verset vett fel a *Kévébe*, a 14 költő közül tőle a legtöbbet. Az antológiákban a felvett művek száma rendszerint kritikai mérce: Csuka tehát Szentelekyt tartotta a »legtöbbre« a Kéve költői közül, vagy Szenteleky volt az, akinek neve és munkája fémjelezhette a »kévekötés« vállalkozását. Más oka is lehet, hogy Szenteleky a legtöbb verssel szerepel az antológiában. Hogy az antológia szerkesztője a tíz vers megválasztásában sem tévedett, bizonyítja Bori Imrének *A gazdátlan világ*⁵ című új, a két világháború közötti jugoszláviai magyar költészetet felmérő antológiája, mely — mai versismereteink kritériumai szerint — a Kévében megjelenő tíz Szenteleky vers közül négyet vesz fel (*Bácskai éjjel, Barátom a számár, Hajnalban, kis állomáson, Egy pillanat*). *A gazdátlan világ* még két Szenteleky verset közöl, de ezeket a Kévé 1928-ban kiadó Csuka Zoltán nem is ismerhette, mert az *Éjjeli menekvés* az antológia megjelenésének évében, a *Levél a kedveshez késő éjjel* pedig 1931-ben jelent meg. Azt bizonyítja ez a megegyezés, hogy Szenteleky költői mondanivalója a Kéve megjelenésekor már nagyjából kész, s azt is, hogy már ekkor bizonyos lehetett, mi marad (maradhat) meg ebből a kései olvasók számára. A későbbi években csak bővült és gazdagodott Szenteleky költészete, de lényegében nem változott. Éppen ezért lehetett jogos Csuka Zoltánnak a választása. S ma — minden más akkori feltételt mellőzve — ezért tekinthetjük, kritikai szempontból is, elfogadhatónak, hogy éppen Szenteleky volt az első jugoszláviai magyar költészeti antológia legtöbbre tartott költője.

Tehát függetlenül attól a paradoxontól, amelyet Bori Imre fogalmazott meg Szenteleky költészetét vizsgálva, hogy ő »minden jelentősebb szépirodalmi alkotásában költő volt«, és ezért »a Szenteleky-vers csupán egyik és nem egyetlen kifejezési formája ennek a költőségnek, s mi több: szépprózája a költőinek sokkal több ismervét mutatja, mint költészete.«⁶ — mégis Szenteleky verseit kell elsősorban közelebbről kutatni, hogy életműve irodalomtörténeti helyét és jelentőségét méltányosan jelölhessük ki. Egy ilyen állásfoglalásra a Kéve tanulsága kötelez bennünket, az, hogy az antológia megjelenésének évében lényegében már kész Szenteleky költészete, ami azt jelenti, hogy kialakult a jugoszláviai magyar költészet első, valóban és pozitív értelemben »vajdaságinak« mondható költői világképe, tekintet nélkül mindazokra a kritikai megjegyzésekre, amelyekkel ezt a költői világképet ma értelmezni lehet. Vagyis, ez a szemlélet nem zárja ki, inkább megköveteli, hogy Szenteleky verseit ma a bírálat megértésével és szigorával olvassuk újra: a hagyományhoz és a hagyomány irodalmi emlékeihez meg értékeihez csak így viszonyulhatunk. Szenteleky költészete azért (is) reprezentánsa egy időszak költői fejlődésének, mert *kritikai* megfigyelése egyúttal a jugoszláviai magyar költészet irodalmi értékstandardjának is a bírálata.

A Kévében közölt Szenteleky-vers két alapvető költői téma köré csoportosítható: egyrészt az itthoni létezés, az itteni táj és uralkodó életvitel súlyos terheihöz, kilátástalan szomorúságához, másrészt pe-

dig az »elutazás«, az idegen világ, a »másik«, az ismeretlen szépségéhez. A »két világ« ütközőpontján alakult ki tehát Szenteleky költészete, s legjobb verseit éppen a megütközés, a soha véget nem érő maradás-elvagyódás kettőssége, ellentmondó feszültsége íratta le. Ami azt jelenti, hogy okozati összefüggés ismerhető fel a két költői témakör között. Világosan bizonyítja ezt Szenteleky egyik legismertebb verse, a *Bácskai éjjel*, melyben a két egymással ellentétes világ egymást feltételezve és kiegészítve, tehát »elvegyülve« jelenik meg. A szabályos sorokat, a józanságot, az önzést, a megbízható lakatot, a hasznost eleveníti meg a *Bácskai éjjel*, az éjszakát, melyben:

... horkol a dagadt disznóhizlaló,
a százlánchos gazda gutaütötten emészti
az esti vinkót meg a paprikást,

és ezt a reménytelenül leverő képet teljesíti ki a »másik világ«, a felsorolás zuhatagával közölt »szépség«:

Nem kérdem szabad-e, helyes-e,
józan, hizlalós, értelmes dolog-e
álmodni bércekről, buzátlan sziklákról,
sasokról, fényekről, Párizsról, világról,
csodáról, mákonyról, szent, jó asszonyokról ...

mégpedig a megkérdozettség síkjain, mert a *Bácskai éjjel*nek nem egy lehetséges átváltása a másik világ, a csoda világa: nem kiút tehát az expresszív felsorolással leírt »idegen szépség«, hanem az itteni élménynek teljessé tétele. Összeforrt tehát az, ami elszakadni kívánkozik. A két ellentétes világ kiegészíti egymást, s ezt a kiegészítést meggyőzően példazza a *Bácskai éjjel* poétikai megformáltsága: a vers egyik legerősebb sora, az idézett »a százlánchos gazda gutaütötten emészti« sorzáró daktilusa és spondeusa alaksejtelelem formájában a jelentéstől teljesen eltérő hexameter zárlatát építi be, s ezzel a nyilván szándékos költői eljárással az idegen szépség világát egészen váratlan módon (és helyen) eleveníti meg. Azt jelenti ez a meglepő költői eljárás, hogy a látszólag szépségidegen bácskai éjjel a költői megformáltság szintjén buzátlan sziklává, csodává, mákonyvá válhat. Ugyanakkor arra is rámutat, hogy a »másik világ« szépségének élménye csak *külső* élmény, látszat, illúzió, és ezért nem hoz megnyugvást, semmit sem old meg. Ezt bizonyítják a »másik világban« fogant versek is, többek között a kevésbé ismert *Ismét Leopardi*, melyben a magáéval azonos költői helyzetet láthatja viszont:

Falú, Recanati, balga parasztok,
trágyaszag, árvaság, sajjó sivárság
és benn a szobában sok könyv,
sóhaj, gondolat, papiros
meg kurta köhögés:
Halál!

Vagyis, bármilyen távolra is került a költői képzelet, s bármilyen távolra is vitte a költőt az elvagyódás, a Királyok Völgyébe, vagy az

Olümposz alá, vagy a kedvelt Itáliába — a *Szenteleky-vers* nem szakadhatott el a *Bácskai éjjel* meghatározó körülményétől s élményétől. A »másik világ« szépsége, és az álom sem léphetett az »ólszagú éjszakák« élményének a helyébe, amint a hajnali, kis állomáson megjelenő jelképes ldegen szépsége is csak vágyat ébreszthetett a »mesz-szi menni, / messzi menni, / veled veled menni« ismeretlen tájai iránt:

*és soha vissza ne jönni
e bűzös, bánatos, batyus, kis állomásra.*

(Hajnalban, kis állomáson)

A vágyott, a képzelet játékaként kitermelt szépség sohasem válhatott a *Szenteleky-vers* megtalált szépségévé. Illetőleg, e vers szépségélménye egy más szinten jelenik meg: a *műalkotás szintjén*. Már a *Bácskai éjjel* verstani felépítésében felismert alaksejtelim időmértéke, s a most idézett *Hajnalban, kis állomáson* betűrimjei (bűzös, bánatos, batyus) arra utalnak, hogy *Szenteleky*, ha költőként nem található megnyugvásra az itteni világban, a *Szenteleky-vers* meghatározó, vers-teremtő mozzanatává vált — s ezáltal »megnyugvást« is eredményezett — a műalkotás teljessége és szépsége. A *Szenteleky-vers* tehát függetlenedett *Szentelekytől*, a költőtől, s esztétikai értékeit ez a függetlenedés feltételezi. A vers képessége, hogy mint műalkotás szuverén, teljes világ legyen. 1928-ban, amikor a *Kévében* a tíz *Szenteleky-vers* megjelent, még nem lehetett ennyire nyilvánvaló, hogy *Szenteleky* verseiben nem a költőiség minimumai, s ezzel egyidőben a jugoszláviai magyar költészet szociológiai bizonytalansága mutatkozik meg első-sorban, hanem a műalkotás kérdése. Költészetünkben még hosszú évtizedek teltek el, míg tudatossá válhatott, hogy a *bácskai éjjel* nem elidegenítő körülménye a költői megszólalásnak, hanem az egyetlen lehetséges lírai szituáció, melyben a költő megszólalhat; s ekkor már nem a szerep, a feladat, hanem a műalkotás az elsődleges, mert *Recanatiban*, *Leopardi* »trágyaszagú« falvában is, amikor »Kialszik a kanóc / sötét lesz, éjjel lesz, / éjjel lesz, álom lesz, / álom lesz, halál lesz / Halál / és jaj! — nincs tovább!«

*... felsercen a mécs,
és ványadt, vértelen
fényt lehel a papirosra.*

Mert:

*Írni kell, míg csak pislákol a láng,
írni kell a sok könyv között köhögősen.*

Más szóval, a költő nem az ldegen szépséget követve, nem a »másik világban« talál otthonra, hanem az *írásban*, a műalkotás megalkotásában. Így kerül az írás mint a költői létezés egyetlen reális feltétele *Szenteleky* költészetének előterébe, s ez igazolja azt a kont-rasztot, amelyet szinte minden versében az anyag és a megformáltság között ismerhetünk fel.

Kedvenc költői, többek között »szegény Tóth Árpád«, a »magányosságnak, a tiszta, szépséges álmódosásoknak ez a finom, halk szavú, szelíd szívű költője«⁷ hatásának jegyeit ismerhetjük fel Szenteleky költői eljárásában, abban, ahogyan ő verssé formálja a formátlan »jó-zanság« világot, s ezt a hatást nyilván bizonyítani is lehet verseinek stilisztikai és poétikai sajátosságaival. Csakhogy a kritika nem állhat meg a hatás felismerésénél, s a hatás leírásánál. Arra a kérdésre is válaszolnia kell, hogy Szenteleky költői világában milyen *funkciót* tölt be ez a hatás. Szenteleky szabadverset írt, és a jugoszláviai magyar költészet nagyobb hányada is ebben a formában szólalt meg. Csakhogy Szenteleky szabadverse mindig a kötött vers emlékének a jegyében szólalt meg. Az ő versformájában mindig sorra visszatérnek, s nem egyszer meghatározókká válnak — mint a *Bácskai éjjelben*, az *Ismét Leopardiban* — a kötött forma nyomai: a formátlannak tűnő világot verssé alakító költő ezekben találhatott rá a megnyugvást nyújtó lehetőségekre — a *versírás* lehetőségeire. Az ő szabadverse tehát nem a jugoszláviai magyar költészet avantgarde irányzatainak lecsapódása, bár kétségtelen, hogy éppen az avantgarde verseszmény alakult egy olyan költői formává, mely expresszivitásával, gáttalan képalkotásával, intenzív belső ritmusával a bácskai éjjel élményének közlésére leginkább alkalmas. Csakhogy Szenteleky nem innen merített. Az avantgarde szabadvers a lázadás, az ellenállás, a felhevített lírai szituáció jegyében alakult ki. Szenteleky szabadverse viszont a kötöttségek felé fordult. Azokra irányult és azokban találta meg nyugópontjait. Ez azt jelenti, hogy a Szenteleky-vers nemcsak anyagában mutatja meg az egybeforrt, de egymással ellentétes »két világ« feszültségét, hanem formájában is: bármilyen erős is a kötöttségek vonzása, az ő verse a vonzódással együtt az ellenállást is kitermelte, s így el is szakadt a kötöttségektől. A formában felismerhető ellenpontosítás az anyagban láthatóval analóg.

Kettős kényszer uralja tehát a Szenteleky-verset, s ez költészetének minden szintjén megmutatkozik. A maradás és az elvágyódás, a bácskai éjjel és a Királyok Völgye, az élet és a halál, a kötött és a szabad forma... Szenteleky költészetének tehát van egy belső, meghatározó és elkülönítő rendszere: ezért mondhatjuk, hogy 1928-ban, a *Kévében* közölt tíz vers egy teljes, kialakult és lezárt költői világképet alkot. Ezt a kettőségek feszültségterében kialakult költői világképet bírálni lehet, sőt bírálni is kell, mert az a feszültség, mely szavaiban, képeiben, verssoraiban mindig ott munkál, nem minősült át mindig és maradéktalanul meggyőző műalkotássá, a költői nyelv többrétűségét sokszor az egysíkú közlések közhelyeivé süllyesztette, sokszor nem tudott elég távolra kerülni az ihletet meghatározó élménytől, nem egyszer a pillanat vonzásában feladta az *írás* általa felismert szigorú logikáját és törvényét. Jogos tehát Bori Imre megjegyzése, mely szerint Szenteleky »költőiségének maradéktalan kifejezést« nem verseiben, hanem »az *Úgy fáj az élet* prózaverseknek is minősíthető lírai miniatűrjeiben tudott adni«⁸; az viszont elvitathatatlan, hogy a *Kéve* költői közül, 1928-ban, éppen az ő versei minősítették a jugoszláviai magyar költőisé-

get, tehát egy elhatárolható, leírható, konkrét lírai lehetőséget a teljesség igényét felmutató költői világképpé. Ezért vonatkoztathatjuk Szentelekyre az *Ismét Leopardi* szavait:

*És a kései barát, mikor ezekre
az írásokra hajol, úgy érzi,
mintha titokzatos, fekete tó
tükre fölé hajolna:*

látja a lelkét.

És ezért mondhatjuk, hogy Szenteleky költészete, minden hiányossága és csődje ellenére, vagy pontosabban: azokkal együtt, a jugoszláviai magyar költészet egyik modellje.

JEGYZETEK

1. *Kéve*, vajdasági költők antológiája, 1928. Egybegyűjtötte Csuka Zoltán. A címlapot Balázs G. Árpád festőművész tervezte és rajzolta. A Képes Vasárnap kiadása, Novi Sad.
2. Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Újvidék, 1968, 123.
3. Emlékezések, irodalomtörténeti munkák, bibliográfiák, áttekintések sora teszi ma már teljesebbé közvetlen irodalmi múltunk ismeretét.
4. Csuka Zoltán: *A kéveköltő az olvasóhoz*. *Kéve*, 6.
5. Bori Imre: *A gazdátlan világ*, a jugoszláviai magyar költészet antológiája, 1918–1945. A Híd külön melléklete, 1968. december. Sajnos, az antológia nem közli Szenteleky verseit, csak utal arra, hogy ezek a Híd 1968. 6. számában jelentek meg.
6. Bori Imre: I.m. 167.
7. Szenteleky Tóth Árpád-nekrológiát idézi Bori Imre: I.m. 167.
8. Bori Imre: I.m. 170.